

SƏMƏD AĞAOĞLU

**ATAMIN
DOSTLARI**

Türk dilindən çevirmə, müqəddimə,
şərhlər və bioqrafiq məlumatlar:

VİLAYƏT QULİYEV

QANUN NƏŞRİYYATI

Azərbaycan əsilli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan “Atamın dostları” kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Kitab tarixçilər, politoloqlar, Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri ilə məşğul olan mütəxəssislər, habelə geniş oxucu auditoriyası üçün maraqlı ola bilər.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Atasının ən yaxın və sədaqətli dostu (Vilayət Quliyev).....	7
Əhməd Ağaoğlunun həyatı	18
Birinci nəşrə ön söz	20
İkinci nəşrə ön söz	21
Üçüncü nəşrə ön söz.....	23
Atamın dostları	26
Milli xətib	37
Anlaşılmayan adam	42
Dinsiz mütəfəkkir	45
Hərbiyyə nazirinin qardaşı.....	49
Siyasətin üstündəki adam	54
Qəribə bir vəkil.....	59
Topçu minbaşılığından Bəhriyyə vəkilliyinə.....	65
Qadın şairi.....	88
Bir nazir	92
Siyasi tarix professorumuz	97
Üç insan	102
Pərdə arxasındakı adam	111
Qırıqlardan biri	116
İnqilab baş verir!.....	120
Milli şair	140
Qurban verilən baş vəkil.....	144
Doqquzuncu Böyük Millət Məclisinin ən yaşlı üzvü	158
Doktorluq və siyasət	175
Bizim Sen-Jüst.....	180
Məchul qəhrəman	196
Ən gənc, amma ən vəfasız dost	202
Əzab qapısı	210
Siyasi hissə müdiri.....	216
Bir dövrün simvolu.....	220
Ən yaxın dost.....	235
Atam və mən.....	257
Bioqrafik məlumat.....	299

ATASININ DOSTU VƏ DAVAMÇISI

Azərbaycan əsilli çağdaş türk yazıçısı və tanınmış dövlət xadimi Səməd Ağaoğlunun (1909-1982) “Atamın dostları” kitabı Türkiyədə kifayət qədər populyarlıq qazanıb. Yazılı sözə maraq və məhəbbətin o qədər də böyük olmadığı qardaş ölkədə indiyə qədər əsərin üç nəşri işıq üzü görüb. Nəsilər və zövqlər dəyişir, oxucular isə əvvəlki illərdəki kimi yenə də Səməd bəyin “atasının dostları” ilə maraqlanmaqda davam edirlər.

Çünki bu kitab sadəcə xatirələr toplusu deyil. Onun səhifələrində Türkiyə tarixinin cahanşümul hadisələrlə zəngin dövrü öz əksini tapıb. Həm də dövrə möhürünü vuran, tarix yaradan və yazan şəxsiyyətlərin timsalında! Bir dünya dövlətinin – Osmanlı imperiyasının çökməsi, İstiqlal Savaşı və yeni dövlətin – Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulması bu şəxsiyyətlərin gözləri önündə, bəzilərinin nisbətən az, bəzilərinin daha fəal iştirakı ilə baş verib. Atasının bir çox proseslərin mərkəzində yer tutması nəticəsində Səməd Ağaoğlu bütöv tarixi mərhələ barədə ilkin əldən məlumat almaq, tarix yaradan və yazan şəxsləri görmək, müşahidə etmək, onlarla ünsiyyət qurmaq imkanına malik olub. Və zamanı çatanda uzun illər boyu yaddaşında yaşatdığı anıları oxucularla bölüşmək qərarına gəlib.

Əvvəlcə bir neçə kəlmə müəllif haqqında. Soyadından da göründüyü kimi Səməd bəy XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın, habelə əvvəl Osmanlı imperiyası, sonra isə Türkiyə Cümhuriyyətinin fikir həyatında önəmli mövqe tutan Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) ailəsində dünyaya göz açıb. Qafqazda, Bakıda doğulub. Bir neçə aylıq körpə ikən vətəninə təqiblərə məruz qalan

atasının Osmanlıya mühacirəti səbəbindən İstanbula aparılmış, sonrakı həyatı Türkiyə ilə bağlı olmuşdu.

İçərisində böyüdüüyü mühitin təsiri altında yeniyetməlik yaşlarından ədəbiyyata, bədii yaradıcılığa böyük maraq göstərmişdi. Lakin atasının istək və tələqləri ilə Ankara Hüquq məktəbində hüquqşünas ixtisası qazanmağı daha üstün tutmuşdu. Magistr dərəcəsi almaq üçün Strasburq universitetinə daxil olsa da, təhsilini tamamlaya bilməmişdi. Əvəzində bədii yaradıcılıq debütü olan “Strasburq hekayələri” ilə geri dönmüşdü.

Bir müddət bədii yaradıcılıqla məmurluğu yanaşı sürdürmüşdü. 1946-cı ildə isə həyatını kəskin dəyişdirmişdi – dövlət xidmətindən uzaqlaşb özünü tam siyasi fəaliyyətə həsr etmişdi. Türkiyədə təkpartiyalı sistemin qəbirqazanı vəzifəsini öz üzərinə götürən Demokrat Partiyasının qurucuları sırasında yer almışdı. 1950-ci ildə təmsilçisi olduğu bu siyasi qüvvənin iqtidara gəlməsi nəticəsində Adnan Menderesin hökumət kabinetində baş nazir müavini (1950-1952), Sənaye naziri (1952-1954), Ticarət naziri (1954-1958) kimi mühüm vəzifələr tutmuşdu. 1950, 1954 və 1957-ci illərdə üç dəfə Manisa vilayətindən Türkiyə Böyük Millət Məclisinə seçilmişdi.

1960-cı il mayın 27-də ordunun həyata keçirdiyi hərbi çevriliş nəticəsində Menderes hökuməti devrildi. Həbs edilərək məşhur Yassıada məhkəməsi önünə çıxarılanlar arasında Səməd Ağaoğlu da var idi. Dörd ay sonra, sentyabrın 14-də başlanan məhkəmə baş nazir Adnan Menderesi, Xarici İşlər naziri Fətin Rüşdü Zorlunu və Maliyyə naziri Həsən Polatkanı dar ağacından asılmaqla edam cəzasına məhkum etdi. Haqqında ölüm hökmü istənen Səməd Ağaoğlu sonda ömürlük həbsə məhkum edildi.

Məhkəmədə prokuror Bilgə Elgesel ona atasının böyük şəxsiyyət olması, Türkiyədə çağdaş dövlətçilik və demokratik düşüncəyə mühüm töhfələr verməsi barəsində söz açaraq: “İndi atanın sümükləri məzarında sızlayır”, – deyə tənə vurmuşdu. Keçmiş baş nazir müavinini ittihamı: “Atamın sümükləri, təbii ki, vətənə xəyanət yolu tutduğum üçün sızlamır. Bu mənim taleyimdir. Məni istəməyənlər

“Atasına oxşamır”, istəyənlər isə “Atasının oğludur” – deyirlər. Belə məlum olur ki, prokuror da məni istəməyənlərdəndir”, – sözləri ilə zarafatqarışıq eyhamla cavab vermişdi.

O, həqiqətən də, hər mənada atasının oğlu idi. Xatirələrində: “Üzümüz bir-birinə bənzərdi, boylarımız da, demək olar ki, həmən-həmən eyni idi”, – deyə yazırdı. Lakin bu bənzəyiş yalnız zahiri xarakter daşmırdı. Diqqətlə izlədikdə ömür yollarının da az qala bir-birini eyni ilə təkrarladıkları qənaətinə gəlmək mümkündür. Atası kimi Fransada hüquq təhsili alsa da, sonralar onun yolu ilə gedərək sözə, ədəbiyyata daha böyük önəm vermişdi. Eynən atası kimi çətin dövrdə siyasətə atılmış, ölkənin ab-havasını, simasını dəyişən yeni partiyanın qurucuları və liderləri sırasında yer almışdı. Atası kimi ideyaları uğrunda məhbəsə düşmüşdü. Atası kimi Türkiyəyə, türklüyə xidməti həmişə, hər yerdə hər şeydən üstün tutmuşdu. Özü də bunu etiraf edərək xatirələrində yazırdı: “Atamın həyat macəraları ilə mənimki arasında bir-birinə çox yaxınlaşan bənzərliklər var”.

Yastı ada, İmralı, Kayseri kimi ünlü türk həbsxanalarında məhkumluq həyatı yaşamışdı. Amma bu məhrumiyyət illərində də nə ideyalarından, nə də yaradıcılığından ayrılmışdı. 1964-cü ildə çıxan xüsusi əfv nəticəsində yenidən azadlığa qovuşdu. Taleyin bəxş etdiyi sərbəst yaşamaq haqqından, yazmaq istedadından və söz demək bacarığından yararlanıb haqsızlıq qurbanı olmuş əqidə dostlarını millətin və tarixin məhkəməsindən üzüağ çıxarmaq üçün əlindən gələni etdi. Həyatının sonuna qədər tək özünün deyil, onların da təmiz adı uğrunda mübarizə apardı.

1968-ci ildə atasının vətəninə – Azərbaycana gəlmək imkanı qazandı. Bakıda, Gəncədə, Şuşada oldu. Burada atasının, anasının dünyaya göz açıqları evləri tapdı, həyatlarının xoş və kədərli günlərini yaşadıkları yerləri ziyarət etdi. Yalnız adlarını eşitdiyi qohumları ilə görüşdü. Ata yurdunun rus əsarəti altında olduğunu açıq söyləməkdən çəkinmədi. Dağlıq Qarabağ ermənilərinin günün birində ölkəmizin baş bəlasına çevriləcəkləri barəsində uzaqgörən

müşahidələrini bölüşdü. Daha çox kədərli notlar üzərində qurulan səfər təəssüratını “Sovet Rusiya imperatorluğu” kitabında əks etdirdi.

Səməd Ağaoğlu son yüz ildə Türkiyənin mənəvi, ədəbi və ictimai-siyasi həyatına öz möhürünü vurmuş Ağaoğlular ailəsinin birinci və üçüncü nəşilləri arasında etibarlı körpüyə çevrilməyi bacardı. Atasından aldığı sənət və ictimai mübarizə estafetini övladlarına verdi. Oğulları Təkdaş Ağaoğlu və Mustafa Kamal Ağaoğlu (ədəbi təxəllüsü Mim Kaf Ağayev) şair, tərcüməçi, publisist, “Ağaoğlu” nəşriyyat evinin qurucusu kimi geniş fəaliyyət göstərdilər, babaları və ataları kimi ölkənin ictimai-mədəni həyatında, siyasi proseslərdə yaxından iştirak etdilər, həbsə düşdülər. Anasının adını verdiyi, Oksford məzunu olan qızı Sitarə Ağaoğlu əvvəlcə diplomat kimi Türkiyə səfirliklərində çalışdı. Sonradan həyatını tamam dəyişib rəssamlığa başladı. Yalnız bununla da kifayətlənmədi. Həm də çağdaş Türkiyə gerçəkliyində yenidən torpağa qayıdan, əzici sivilizasiyadan xilas yolunu təbiətin ilkinliyində, bakirəliyində axtaran ilk hippilərindən oldu...

Azərbaycan əsilli yazıçının 2003-cü ildə İstanbulda çıxan “Bütün hekayələri” kitabına “Ağaoğulları. Bir Karamazov ailəsi” adlı maraqlı ön sözündə müasir türk tənqidçisi Uğur Kökdən bütünlüklə bu ailə ocağının ədəbi baxış və zövqlərinin formalaşmasında, Ağaoğlu ədəbi sülaləsinin meydana çıxmasında yaxşı bələd olduqları klassik rus ədəbiyyatının roluna diqqəti çəkərək yazmışdı: “XIX əsr rus romanının dərin təsiri altında yetişmiş olan bu ailənin üç şaxəsi – nəşillər və yaşlar hesaba alınmazsa, yəni Əhməd Ağayev, Səməd Ağaoğlu, Təkdaş Ağaoğlu bir sacayağı təşkil edərlər və Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları”nı xatırladılar – sevgiləri ilə, mübariz keyfiyyətləri ilə, siyasi gücə meyilləri ilə, milliyyətçilikləri və dərvişanə inanclar ilə, işıqlı, intellektual çöhrələri ilə...”